

Յարգելի Ուս.ին տիպարին կնիքն ունին իր գործերն ալ զուտ եւ իսկական բանասիրութիւն եւ լեզուագիտութիւն: Համոզուած ենք թէ ներկայիս դիւրին չէ գտնել իրեն նմանը՝ լեզուական ճոխ պաշարով, մանաւանդ արեւելագիտութեան մէջ, եւ ատոր մէջ ալ յատկապէս հայագիտութեան տեսակէտով: Եւ իսկապէս հայ լեզուի եւ մատենագրութեան է որ նուիրած է իր արամադրելի ժամանակն եւ ուժերը, որոնք իրենց սիրելագոյն ասպարէզը Ս. Ղազարու մէջ կը գտնեն. եւ հոս Ծանոլի կարծես կը շփոթուի Միւրթարեանին հետ՝ իր լեզուով, մտայնութեամբ, պրոֆուանդով ու ըսենք նաեւ անպայման սիրով հանդէպ մեր զբաղման հարուստ գանձերուն:

Հայ լեզուի բնմն ալ զոր իրեն յանձնեց փառուայի համալսարանին վարչութիւնը՝ փաստ մ'է իր հայագիտութեան, ինչպէս են իր բազմաթիւ երկերը հայագիտական, հին հայ թարգմանութիւններ նեմեսիոսէ, կամ Եւրիպիդէսէ, Մենանդրէ, եւ շատ մը յօդածներ լեզուարանական, մշակութային, հայ-արեւելեան զեցարանութեան: Թեքեւս աւելորդ չըլլայ յիշել իր զանազան կուռ ու բուռ ամփոփումները մեր հին կարկառուն հեղինակներու կեանքին ու գործին՝ զորս այնքան ուղիղ եւ անաչառ կերպով յօրինած ու գետեղած է իտալական նոր մեծ Համայնագիտարանին մէջ՝ խմբագրութեան խնդրանքով:

Հին հարցերուն մէջ իր մասնագիտութիւնը կը կազմեն Ս. Գրոց մեկնութիւններ, Հայրաբասական գործեր՝ զորս մեծ ձեռնհասութեամբ կ'ուսումնասիրէ, վարդապետականին մէջ աստուածարանի մը խորութեամբ եւ համեմատութեանց մէջ ամենալայն հմտութեամբ եւ պաշարով, որով կը յաջողի անդրադառնալ փոխառութիւն, կախում են: Այս վերջին կրկին տեսակէտներով է որ ահա իր նոր գործը կը յայտնուի եւ կը դառնայ մեծ նպաստ մը Հայրաբասութեան եւ Ս. Գրքի մեկնութեան: Արդէն իր բոլոր ուսումնասիրութիւններն ալ մեծ նպաստներ են. որովհետեւ ամէնքն ալ իրենց սեղմութեան մէջ ոչ միայն անդրադարձութիւններ եւ գիտեր կը պարունակեն, այլ նաեւ առատ նիւթ եւ ատաղձ կ'ընձեռեն նորանոր ուսումնասիրութիւններու: Միշտ անկոխ եւ դժուար ուղիներով յառաջելով, բնականաբար նոր հորիզոններ եւ անակնկալներ կու տայ. ահա թէ ինչո՞ւ այնքան գնահատելի են իր ամենափոքր երկերն իսկ, մեծ իրենց որակով եւ տարողութեամբ:

Հետեւաբար Յարգելի Ուս. Ա. Ծանոլի իսկապէս արժանի էր այն մրցանակին զոր Իտալական կաճառը նուիրեց, եւ իր բոլոր բարեկամներուն հետ բոլոր հայերս ալ մեծապէս ուրախակից իրեն՝ կը մաղթենք ի սրտէ նոր յաղթանակներ, նոր ու փառաւոր պատկերներ:

* * *

Անցնինք այժմ խօսելու իր բանասիրական նոր գործին վրայ որ իր ճակտին ոսկեղէն պսակը կը կրէ:

«Բաղմավէտ» ընթերցողները պիտի յիշեն անշուշտ 1932ի ընթացքին հրատարակուած շարք մը յօդածներ (էջ 283, 390, 436) որոնցմով Ուս. Ա. Ծանոլի ճաշակ մը կու տար գործին՝ զոր հրատարակեց, խօսելով Ղեւտակա՞ն գրքի շղթայի մը մասին զոր հայ մատենագրութիւնը մեզի հասցուցած է, ուր անտիպ կտորներ կան Ապոլինարէն, Որոգինէսէն, Ս. Կիւրեղ Աղեքսանդրացիէն, եւն: Հոն հատուածներու մը քննութիւնը կ'ընէ՝ գտնելու համար հետքեր Պրոկոպիոսի Մեկնութեան:

Այժմ Ուս. Ծանոլի ներկայ գործով կը ներկայացնէ ամբողջութիւնը իր անդրադարձած համեմատութիւններուն եւ գիտերուն, եւ կարեւոր հետեւանքներէ զատ կու տայ մանրակրկիտ նկատարութիւնը մեր Հայկ. մատենագրարանի երեք ձեռագրերներուն՝ որոնց վրայ կատարած է իր համբերատար եւ յոյժ չահեկան ուսումնասիրութիւնը:

Հեղինակը նախ կարեւոր տեղեկութիւններ կու տայ շղթայի մասին, յետոյ կ'անցնի ցուցնելու անոր անձուկ կապը Պրոկոպիոսի գործին հետ: Այդ նպատակով շատ մը համեմատութիւններ կ'ընէ, ինչպէս երբեմն փորձած էր գերման գիտնականը՝ Ալդրիսֆեր: Եղթան անտիպ ըլլալով՝ Ծանոլի երբեմն համեմատութիւններ մէջ կը բերէ, այլուր կը դոհանայ համեմատական տախտակներ յօրինել՝ ցանկի ձեւով, որպէս զի գործը չժանրաբանուի:

Հարկ չկայ ըսել թէ հայ սիւնակներուն դիմաց դրած իր լատիներէն թարգմանութիւնները որքան յաջող, քննուած եւ խղճամիտ են:

Իր ուսումնասիրութեան առարկայ յիշեալ երեք ձեռագրերներէն զատ Հեղինակը առիթ կ'ունենայ նկատելու Կիւրեղ Երուսաղեմացիի անուամբ մեզի հասած Ղեւտականի շղթայէն զատ՝ «Արարածոց» մեկնութիւնը, թանկագին նշխար մեր ոսկեղաբու թարգմանութեան, որ յուսանք ի մօտոյ լոյս կը տեսնէ մեր տպարանէն ջանքերովը Ուստիս միաբան Հ. Վահան Վ. Յովհաննէսեանի, որ յաջողեցաւ ցուցնել թէ Եւսեբիոս Եմեսացւոյն գործն է անիկա եւ ոչ Կիւրեղ Երուսաղեմացւոյն: Ծանոլի իր գործին մէջ հրապարակաւ խոստում կ'ընէ կատարելու լատիներէն թարգմանութիւնը Հ. Վահան Վ. ի հրատարակելիք «Արարածոց» մեկնութեան:

Ասկէ զատ հեղինակը առիթը կը բերէ խօսելու Հիպպոլիտոսի Օրինութեանց գրքի մասին, որուն գերմաներէն թարգմանութիւնը հրատարակուած G. N. Bonewetschի կողմէն՝ կատարուած է ռուսերէնէ, ռուսերէնը՝ վրացերէնէ, վրացերէնը՝ հայերէնէ եւ հայերէնն ալ ընտանաբար յունարէնէ: Յայտնի է ցաւը գերմանացւոյն՝ որ ձեռքի տակ չէ կրցած ունենալ հայ ձեռագիրը՝ որով կրնար փարատել այնքան դժուարութիւն եւ մթութիւն:

Քանի որ խօսքը Հիպպոլիտոսի վրայ է, յիշենք թէ Ծանոլի մեր եւ Ս. Յակոբեանց վանքի ձեռագրերներուն համեմատութեամբ զեղեցիկ ուսումնասիրութիւն մը պատրաստած էր Հիպպոլիտոսի յիշեալ Օրինութեանց, երբ անկախօրէն փարիզի մէջ 1935ին նոյն նիւթը ուսումնասիրուած հրապարակելու հայադէտ Յիսուսեան Հ. Մարիէսի ձեռքով. եւ Ծանոլի հանդերձ իր ձեռնհասութեամբ շատ ազնիւ եւ համեստ ձեւով կ'ըսէ թէ գործը լուսագոյն ձեռքերու մէջ ինկեր է. եւ ըստ այնմ ընթերցողը Հ. Մարիէսի կը զրկէ:

Առաջադիր նպատակին հասնելէ վերջ՝ իր համեմատութիւններով, խորհրդածութիւններով ու փաստերով, Ուս. Ծանոլի եզրակացութեան քանի մը կէտերու մէջ ամփոփոյցը կու տայ իր գործին (74-77):

Ա. Ղեւտական գրքի շղթան իր հայ տարագրով, ինչպէս Պրոկոպիոսի մեկնութիւնը՝ նոյն աղբիւրն ունին:

Բ. Ս. Կիւրեղ Աղեքսանդրացւոյն գործերը դըլխաւոր տեղը կը բռնեն ուսումնասիրութեան առարկայ շղթային եւ մեկնութեան:

Գ. Հայերէն շղթային մէջ գտնուող Որոգինեան ընդարձակ լուծմունքները ամենամեծ ապացոյցը կը կազմեն իրենց ազգականութեան Պրոկոպիոսի Հաւաքմունքին հետ:

Դ. Լիփսիայի շղթան զլխաւորապէս կը տարբերի Պրոկոպիոսի Մեկնութեանէն եւ հայկական շղթայէն, որովհետեւ չունի Որոգինէսի Լուծմունքը՝ այլ միայն երկար հատուածներ Թէոդորեոսի Հաւաքմունքին:

Ե. Լիփսեան եւ Հայ ձեռագրերներու մէջ գտնուող նման եւ նոյնաբանակ Լուծմունքները որոնք պահուած են Պրոկոպիոսի Մեկնութեան մէջ, կարծես կը հաստատեն այն ենթադրութիւնը թէ Պրոկոպիոս զանոնք ամփոփեր է իր Հաւաքմունքին մէջ՝ հնազոյն հաւաքածոյէ մը

Զ. Պրոկոպիոս իր նոր խմբագրած Հաւաքմունքին մէջ խտացուցած է շատ մը նիւթեր, հաւանօրէն առած Որոգինէսի մեկնութեան մը եւ ուրիշներէ՝ որոնք Անտիոքեան դպրոցին կը պատկանին: Այն խմբագրութեան մէջ զոր հայ թարգմանիչը կը ներկայացնէ, հազիւ քանի մը պատասխաններ մնացեր են Որոգինէսէն:

Է. Որոգինէսի առաջին Լուծմունքը՝ իրր յառաջարան յոյն շղթայագրին, որ այժմ կը ներկայանայ հայ թարգմանութեան մէջ, հաւանօրէն կը ներկայացնէ սկզբնաւորութիւնը Պրոկոպիոսի առաջին խմբագրութեան:

Թեան՝ Ղեւտականին Մեկնութեան: Նոյն Որոգինեան Լուծմունքն է որ Լիփսեան շղթային մէջ ալ իրր յառաջարան կը գտնուի. բայց հոս քիչ բան կայ միւս հեղինակներէն. անոնց տեղ երկայն հատուած մը կայ Թէոդորեոսէն: Բաւ է որ հայ շղթային միւս Լուծմունքները՝ որոնցմէ մաս մը միայն կայ Լիփսեանին մէջ՝ գտնուած չըլլան Թէոդորեոսի հնազոյն խմբագրութեան մը լուսանցքին վրայ եւ անկից անցած Հաւաքմունքին, անկից ալ յոյն շղթային՝ որ հայացած է: Պէտք է նշանակել թէ հայ ձեռագրին ոչ մէկ Լուծմունքը յանուն Թէոդորեոսի է, եւ թե՛րեւս Պրոկոպիոսի Մեկնութեանն ոչ մէկ տեղ կայ նոյնացուելիք Թէոդորեոսի գործերուն հետ:

Ը. Գալով Եւսեբիոս Եմեսացւոյն Ղեւտականին Մեկնութեան Լուծմունքներուն, հեղինակը կը մատնանշէ թէ Լիփսեանի եւ հայ ձեռագրին մէջ եղածները նոյն են:

Իսկ թէ Ե. Եմեսացւոյն գործը՝ մեր ձեռքն եղած հայ թարգմանութեան ձեւին մէջ՝ անկախ է Պրոկոպիոսէ կատարուած ո՛ր եւ է փոփոխութենէ կամ խմբագրութեանէ, անկէ յայտնի է որ՝ հայերէն թարգմանութիւնը ոսկեղաբու գործ է, եւ հետեւաբար կանխագոյն քան Պրոկոպիոս ուստի եւ թարգմանուած հնազոյն բնագրէ մը:

Հարկ է ուրեմն ըսել թէ Պրոկոպիոս տեսած է հայ թարգմանութեան բնագիր ծառայած հին օրինակը եւ կամ իր նիւթերն առած է ուրիշ բնագրէ մը որ հասարակաց աղբիւրն է:

Թ. Վերջին հետեւութիւն՝ թէ Ղեւտականի շղթային հայերէն թարգմանութիւնը Ը. զարու սկիզբներն եղած ըլլալու է. հետեւաբար անոր յոյն բնագիրը գէթ գործ է է զարու, գրեթէ զար մը վերջ Եւստինիանոսէ՝ որու ժամանակ ապրեցաւ Պրոկոպիոս Գագացի:

Անգամ մ'ալ մեր սրտագին խնդակցութիւնը մեր յարգելի բարեկամին՝ իր բազմաշխատ ընտիր գործին համար, որուն մօտէն հետեւեցանք, եւ ինք մեր փոքր գործակցութիւնը մեծ երախտագիտութեամբ կը յիշէ, ինչպէս կը յիշէ նաեւ բոլոր անոնք որ ծանոթակած են գործին՝ համեմատութիւն, կամ լուսարանութիւն կամ ձեռագրի օրինակութիւն գրկած, ըլլա՛յ մեր Միաբանութեանէն, ըլլա՛յ Ս. Յակոբեանց վանքէն, ինչպէս ողբ. Թորգոմ Պատրիարք եւ ուրիշներ:

Հ. ԵՂԻԱ ՓԷՉԻԿԵԱՆ